

ЗМІСТ ПОНЯТТЯ “ГРОМАДСЬКА ДУМКА”: ОСНОВНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ТА РОЗУМІННЯ

© Стефанчук У., 2007

Розкрито зміст поняття “громадська думка”, розглянуто багато основних підходів до розуміння громадської думки як системного явища. Здійснено спробу проаналізувати природу поняття “громадська думка” та прослідкувати процес його концептуалізації.

The research is dedicated to the meaning of the term “public opinion”. A wide range of main approaches to understanding public opinion as a phenomenon are considered. In the context of offered approaches, an attempt to analyze the nature of public opinion and its conceptualization is undertaken.

Актуальність та постановка проблеми. Громадська думка є органічним сплавом соціально-політичних, психологічних, ідеологічних, етичних та інших елементів. Це явище вважається складним та суперечливим, проте до розгляду та системного аналізу усієї його багатогранності варто підійти фундаментально, – почавши із розкриття змісту самого поняття “громадська думка” та підходів до його розуміння; і лише з цього підґрунтя починати усі подальші дослідження. Це дасть змогу чіткіше та вичерпніше з’ясувати суть цього явища.

Мета дослідження – дати загальну характеристику основних підходів до розуміння поняття “громадська думка”, розглянути суть явища через розкриття його змістового навантаження.

Об’єкт дослідження – громадська думка в структурі масової свідомості як елемент соціальної системи та інститут громадянського суспільства; **предмет дослідження** – основні підходи до розкриття змісту поняття “громадська думка”.

Ступінь вивчення проблеми. Вести мову про феномен громадської думки найбільш адекватно було б починати з XVIII століття. Хоча навіть в контексті праць тогочасних мислителів, назвати це громадською думкою в сучасному розумінні слова – важко. Лише на зламі XIX–XX ст. з’являються фундаментальні дослідження, спрямовані на розгляд феномену громадської думки та проблематики, пов’язаної з нею. Так, постає праця французького соціолога Г. Тарда «Громадська думка та натовп», німецького юриста Ф. Гольцендорфа «Роль громадської думки в державному житті») та пізніші роботи: американських дослідників У. Ліпмана «Громадська думка» (1922 р.), П. Лазерсфельда, німецьких науковців Е. Ноель-Нойман та частково в працях Ю. Хабермаса. У радянській історіографії праці, в яких поставлено за мету розкриття змісту поняття «громадська думка», належать Б. Грушину.

Виклад основного матеріалу. Поряд із встановленням всезагального (чоловічого) виборчого права і пов’язаного з цим розвитку протягом другої половини XIX ст. нових форм колективної дії, основною з яких є поява масових організацій, масові політичні партії, профспілки, можна прослідкувати поступову трансформацію поняття «громадська думка». До цього часу вона була майже виключно позицією еліти, більш поінформованої і достойної з точки зору її наділеності розумом та моральністю, яка в результаті раціональної дискусії повинна була б публічно приймати

рішення – на протипагу неосвіченому натовпу «варварів». Ці думки були громадськими лише у тому розумінні, що вони були запропоновані до публічного обговорення, яке протеп жодної принципової ваги не мало. До кінця XIX ст. із збільшенням масових рухів та вуличних маніфестацій (пов'язаних із урбанізацією та індустріалізацією), а особливо із поширенням засобів масової інформації, виникає «новий» різновид громадської думки, який конкурує з попереднім, що існуватиме з ним паралельно до середини XX ст., до часу, поки його остаточно не витіснить. Ця нова думка також класифікуватиметься як «громадська», протеп в дещо іншому розумінні, – демократичному, як реальна думка громадськості, принаймні зовні.

Розширення масштабів використання ЗМІ у XX ст. актуалізувало громадську думку як продукт комунікативно - інформаційних технологій. На початку минулого століття основною проблемою, довкола якої були зосереджені наукові зацікавлення тогочасних дослідників, стала масова та колективна психологія, її прояви, а також відповідно великі соціальні групи та особливості впливу на них, і саме в цьому контексті розглядалася громадська думка.

Друга половина XX ст. спричинила нові тенденції у дослідженні громадської думки, протеп, незважаючи на постійне прагнення детально описати громадську думку у взаємодії з різними інститутами, дослідники не дійшли до єдиного трактування цього феномену. У теорії переважає розуміння громадської думки як певного соціально-психологічного стану суспільства, або ж як системи морально-етичних параметрів, основною функцією яких є оцінка ситуації.

Безпосередній аналіз громадської думки варто було б починати із розгляду семантичного забарвлення та еволюції цього поняття, позаяк йдеться про поняття складне та багатоліке за своєю суттю, що вимагає глибинного та докладного розгляду. Достатньо звернутись до тлумачного словника, щоб побачити усю різноманітність трактування понять «думка» чи «громадський».

З одного боку, іменник «думка» розглядається як результат міркування, продукт мислення (що відповідає поняттям «мисль», «судження», «міркування»), з цього випливає, що «думка» є знанням в якійсь галузі, продуктом розмірковувань, а також наслідком твердої індивідуальної позиції (в цьому розумінні воно тотожне «оцінці», «погляду», «переконанню»), відтак може розглядатись як усвідомлена мисленнева дія «відображення об'єктивної дійсності в поняттях, судженнях, висновках» [10, с. 862], або навпаки, невизначений і суб'єктивний індивідуальний погляд (система переконань – «враження», «почуття», «уявлення») [10, с. 863]. Це поняття може також розглядатися не як індивідуальний, а як колективний продукт, і в цьому випадку виражати як раціональну, усвідомлену, а, значить, інтелектуально опрацьовану позицію, так і сукупність спонтанних колективних установок чи уявлень, притаманних певній групі.

Неоднозначним є й змістове навантаження прикметника «громадський», яке може означати усе те, що стосується суспільства, пов'язане з народом, узятим в сукупності (йдеться про «громаду»). Крім того, воно протиставляється поняттю «індивідуальне» і означає те, що належить усій громаді («колективний», «загальний», «спільний»), відкрите широкому загалу («публічний»), або ж те, що належить державі і становить загальнонаціональний інтерес.

У зарубіжній науковій літературі громадська думка носить полісемантичне забарвлення, зважаючи на особливості конкретної мовної групи. Так, наприклад, в англо-саксонській літературі «the public» (громада) як суб'єкт громадської думки спочатку прирівнювався до «mass» (маса), відтак до «group» (група), як до більш організованої соціально-психологічної одиниці. Термін «opinion» також є неоднозначним і може ототожнюватись з «view» (погляд) та «attitude» (ставлення), але також може означати «expert judgment» (обдумане, кваліфіковане судження). Спроба визначити громадську думку як уніфіковані індивідуальні думки зазнала гострої критики, позаяк, на думку противників такого тлумачення (П. Бурдье), громадською може вважатися лише позиція, яка об'єктивно встановилася як панівна, в межах якої окремих член групи вагомість власних думок розглядає у співвідношенні з оцінкою його думки іншими членами групи. Отже, «громадська думка» не є лише результатом статистичного узагальнення позицій більшої кількості людей, та все ж народна думка, настрої маси, натовпу, залишаються на рівні ірраціональної колективної свідомості поза політикую [2, с. 85].

Отже, з одного боку, громадська думка – це сукупність суджень і оцінок, які представляють синтезовану позицію соціуму («погляди громадськості на що-небудь») (а саме так прийнято, у широкому значенні, розуміти це поняття), то її існування постає незаперечним фактом, адже позиція суспільства, яку формують водночас безліч точок зору членів цього соціуму, так чи інакше, завжди присутня.

З іншого, – існують протилежні погляди, зокрема, відомий французький соціолог П'єр Бурдьє вважає, що велику кількість точок зору, кожна з яких є особливою, практично неможливо звести до спільного знаменника і називати «громадською думкою». Тому, зазначає він, громадської думки як консолідованої позиції суспільства взагалі бути не може [2, с. 77]. Усе ж, зважаючи на складність та неоднозначність розуміння поняття “громадська думка”, розглядати її варто лише із застосуванням кількох (нехай навіть суперечливих) підходів, що дасть змогу проаналізувати це явище вичерпніше. Зупинимось на політико-правовому, соціологічному, психологічному та історичному трактуваннях цього поняття.

З юридичної точки зору (згідно з теорією німецького юриста Ф. Гольцендорфа) – сама громадська думка не може розглядатися як суто правова норма, відтак це не є юридична категорія, але система норм засадничо тлумачить її як соціальну категорію, яка в сенсі гарантій основних природних прав функціонує як щось необхідне та очікуване [3, с. 275]. У своїх працях «Роль громадської думки в державному житті» та «Сутність і цінність громадської думки» (1879) він розглядає її як явище аморфне, з іншого ж боку, він робить наголос на роль середнього класу в процесі формування громадської думки.

Німецький філософ та соціолог, представник Франкфуртської школи Ю. Габермас розглядає громадську думку як сукупність позицій освічених людей – власників, а також позиції людей, групова думка яких претендує на загальну значущість власної політичної декларації [3, с. 283]. Багато уваги приділяв розкриттю природи громадської думки як соціально-політичного явища німецький мислитель Г.В.Ф. Гегель, він розумів її суть як загальну волю, вважаючи, що вона є нічим іншим, як «формальною суб'єктивною свободою, яку становлять окремі індивіди як такі, що мають і виражають власну думку, позиції з приводу всезагальних справ і подають рекомендації стосовно них» [5, с. 336–337]. Г. Гегель намагався проаналізувати моральні основи громадської думки, він бачив в ній не лише забобони та необґрунтовані, беззмістовні оцінкові судження, але й істину. Г. Гегель вважав, що громадська думка в усі часи була великою силою, позаяк її суб'єктом є народ, а не монарх.

Вище йдеться, хоч дещо опосередковано, про морально-етичний аспект існування громадської думки, як забезпечення залученості усіх членів певної групи чи суспільства загалом до процесу прийняття рішень з питань, які є сферою інтересів цієї групи чи спільності, або мають до неї певне відношення. А також йдеться про цінність думок кожного індивіда та право на їх висловлення. Хоча, з іншого боку, якщо громадська думка – це множина думок, де позиції окремих індивідів підпадають під вплив, є конформними по відношенню до групи, то чи не є це свого роду запереченням вартості людської індивідуальності та нівелюванням цінності думки, позиції окремої людини?

Серед дослідників концепції громадської думки кінця XIX – початку XX ст. вагомий внесок зробив французький соціолог Габрієль Тард. У своїй праці «Громадська думка та натовп» (1901 р.) Г. Тард пропонує основи справжнього соціологічного аналізу громадської думки, пориваючи з нормативним підходом до цього феномену. Соціальну основу підйому громадської думки він бачить у появі і розвитку «громадськості», що само по собі є результатом нового способу поєднання людей, який характеризує сучасне суспільство. Г. Тард описує в негативному ракурсі традиційні масові рухи, які належать минулому, вони відмирають і на зміну їм приходить нова суспільна група – громадськість. На відміну від натовпу, громадськість існує лише завдяки пресі і для неї. Громадськість діє за посередництва преси, «...вона демонструє себе за її допомогою, нав'язує себе політичним діячам, які стають її виконавцями. Саме це називається силою громадської думки» [8, с. 98]. Соціолог порівнює громадську думку, породжену пресою, із продуктами споживання економічного типу. Він підкреслює тимчасовий характер таких думок,

цінність яких не в їх правильності, а в кількісній силі, тобто в кількості індивідів, які в певний момент їх розділяють. Він вважав, що творцем громадської думки є певна публіка з досить рухомими та невизначеними принципами, які коренями своїми сягають в глибинні масові духовно-психологічні процеси.

Наприклад, в соціологічних словниках громадська думка визначається як «стан масової свідомості, який виражає приховане чи явне ставлення різних соціальних груп до проблем, подій і фактів дійсності» [11, с. 107]. У цьому разі робиться також акцент на гносеологічному аспекті громадської думки як категорії, здатної відображати у специфічній формі дійсність.

Перебуваючи членом певної соціальної групи, індивід формує свої позиції під прямим чи опосередкованим впливом тієї групи, з якою себе ідентифікує. Підґрунтям та результатом уніфікованої позиції групи є соціальні (первинно-психологічні) установки, які тісно пов'язані із соціальними потребами та соціальною оцінкою.

Соціально-психологічний аналіз поняття «громадська думка» виходить на дослідження цього явища через категорію «соціальної оцінки», – яка визначає співвідношення якоїсь певної події (явища чи факту) з тими критеріями, що виставляє сам індивід. Оцінка може бути негативною, позитивною чи нейтральною, з іншого боку, – адекватною чи неадекватною по відношенню до об'єкта. Базовою основою соціальної оцінки виступають ті цінності, які вже сформовані в індивіда чи групи. Однією з форм вираження соціальної оцінки є саме громадська думка.

У структурі соціальних відносин громадська думка може розглядатися у двох площинах – через категорію діяльності та як соціальний інститут. У першому випадку під громадською думкою розуміється ціннісна, оцінна та практична (опосередкована соціальним інтересом) діяльність суб'єктів, а також результат такої діяльності. Тут слід згадати А.Ф. Бентлі, який вважав, що «не існує жодної громадської думки..., яка б не була діяльністю, що відображає, своєю чергою, діяльність групи чи корпорації груп» [3, с. 296]. В іншому випадку громадська думка розглядається як певна соціальна сила, яка через механізми соціального впливу, передачу норм, цінностей, традицій бере участь у регулюванні соціальних відносин, мається на увазі громадська думка як вагомий важіль в суспільно-політичному житті, що здатен контролювати та регулювати процеси, які є об'єктом його інтересів. У цьому контексті варто згадати визначення німецького дослідника К. Шмідта, який громадською думкою вважає «всі ті різновиди ставлення будь-яких довільних груп населення, здатних модифікувати чи зберегти структуру, практику та мету врядування» [3, с. 298]. Відтак громадську думку можна розглядати як соціальний інститут, наділений багатьма функціями.

Досліджуючи структуру громадської думки, доречно було б зупинитися на громадському (суспільному) бутті та громадській свідомості як формотворчих елементах щодо громадської думки в соціальній системі. Суспільне буття (в філософському розумінні) являє собою багато фактів, закономірностей, які існують об'єктивно поза людською свідомістю (усе, що є в межах людського усвідомлення, вважатимемо суб'єктивним), у той час, як суспільна свідомість – це сукупність ідей, теорій поглядів, породжених умовами буття, тобто це є буття екстрапольоване крізь призму людської свідомості (попри це, сюди можна також віднести психологічні характеристики та підсвідоме сприйняття, які здійснюють вплив на громадську свідомість загалом). Громадська думка належить до сфери громадської свідомості, відображає її, власне зображає як громадську, всезагальну через категорію публічності, оприлюднення. У соціологічній науці виділяють такі форми суспільної свідомості: релігія, мораль, культура, наука тощо, усі вони відрізняються способом відображення дійсності. Громадська думка не може бути обмежена лише якоюсь однією із зазначених сфер, відтак предметом громадської думки може бути кожна з них загалом чи окремі її аспекти, або ж вони усі разом. З іншого боку, за відсутності «власного», специфічного предмета – громадська думка не може займати суміжне місце з вищезгаданими формами соціальної свідомості, вона (громадська думка) своїм предметом «перекриває усі існуючі форми свідомості, або краще сказати, входить в кожна з них як своєрідний спосіб їх існування» [5, с. 24]. Щодо співвідношення дійсності та громадської думки, яка в певний спосіб цю дійсність відображає, існує безліч точок зору, які узагальнивши, можна звести до двох таких позицій: значення першої полягає в ототожненні змісту громадської думки та предмета висловлювання,

відповідно, знаючи думки – ми знаємо сам факт, тобто суб'єктивна позиція групи є цілком адекватним відображенням дійсності. Друга позиція полягає в абсолютному розходженні, розриві між побутуючою думкою та її об'єктом, адже суб'єктивне відображення зовсім не може відтворювати об'єктивного, або робить це лише частково. Жодна з запропонованих позицій, на нашу думку, будучи метафізичним перебільшенням не характеризує громадську думку з позиції її багатовекторності, адже адекватність відображення дійсності в громадській думці зумовлене не лише суто фізичними характеристиками самої громадської думки, чи фізіологічною здатністю сприйняття її окремих членів, а цілим спектром факторів – внутрішніх та зовнішніх, які впливають на громадську думку протягом усього процесу, на кожному етапі її розвитку (починаючи від визрівання та зародження, формування, функціонування тощо).

Слід зауважити, що далеко не усі явища та процеси, що відбуваються в навколишньому середовищі, мають відображення в громадській свідомості, а відтак формують громадську думку. Тому основним критерієм для визначення об'єкта громадської думки виступають громадські інтереси. Іншим, не менш важливим критерієм є актуальність та дискусійність, які породжують ланцюгову реакцію під назвою «обмін думками». Інколи дослідники виокремлюють ще й компетентність та поінформованість як критерій появи об'єктів громадської думки. Але компетентність радше виступає не як обов'язкова умова виникнення громадської думки, а як досягнення ними об'єктивності та зрілості.

Історичний аспект тлумачення поняття «громадська думка» апелює до основної її характеристики – змінного (у часі), динамічного характеру, і в широкому розумінні це визначення можна сформулювати так: це соціальна колективна свідомість тієї чи іншої епохи в її сумарному вигляді, яке у той самий час поєднує в собі буденну свідомість (позиції, масові настрої, моду, актуальні проблеми та події, характерні для певної епохи та відображені в свідомості), та теоретичні знання (наукові досягнення, теорії, рівень освіти тощо). Причому варто зауважити, що навіть в межах певної історичної епохи громадська думка носить не менш динамічний характер.

Структуру громадської думки можна також представити раціональним (пізнавально-інтелектуальний), емоційним та вольовим (феномен суспільної, колективної волі) компонентами. Причому раціональне в громадській думці нерозривно поєднане з вольовим та емоційним як із синтезом масових відчуттів, настроїв та переживань. Завдяки громадській волі і психологічним настроям маси реалізуються на практиці ті уявлення, погляди та знання, які є раціональною складовою сутності громадської думки. Попри це, вольові компоненти сприяють перетворенню громадської думки із суто духовного утворення в духовно-практичне. Іншими словами, «громадська думка, будучи засадничо духовним утворенням (оцінним судженням), має здатність стимулювати практичну діяльність людей і виступати вже у формі духовно-практичній...» [2, с. 207].

Відтак аналізувати громадську думку (як певну сформовану, або таку, що перебуває в процесі формування позицію конкретної громади) слід з урахуванням певного елемента ситуативності, беручи до уваги усі можливі вихідні параметри та реальні фактори впливу. Крім того, варто мати на увазі, що громадська думка, навіть будучи суб'єктивним, неадекватним відображенням дійсності, відтворює її адекватною не по відношенню до об'єкта (реальної дійсності), а щодо суб'єктивності індивіда (тобто це та, нехай помилкова позиція, яка проте вважається правильною для певної групи осіб, звідси її неадекватність відносна). Отже, громадська думка завжди, в усіх випадках так чи інакше відображає дійсність, адже за будь-якими позиціями групи є реальні причини, події чи соціальні відносини.

1. *Американское общественное мнение и политика / Отв. ред. Ю.А. Замошкин. – М.: Наука, 1987. – 530 с.* 2. *Артемов Г.П. Политическая социология: Учеб. пособие. – М.: Логос, 2002. – 280 с.* 3. *Бурдые П. Социология политики. – М.: Sociologos, 1993. – 336 с.* 4. *Габермас Ю. Структурні перетворення в сфері відкритості. – Львів: Літопис, 2000. – 318 с.* 5. *Гегель Г.В.Ф. Основи філософії права, або природне право та державознавство. – К.: Юніверс, 2000. – 336 с.* 6. *Грушин Б.А. Мнение о мире и мир мнений. Проблемы методологии исследования общественного мнения. – М.:*

Политиздат, 1967. – 400 с. 7. Матусевич В. Суб'єкт громадської думки: теоретичні та методичні проблеми визначення // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2002. – №1. – С.21–40. 8. Общество и политика: современные исследования / Под ред. В.Ю. Большакова. – СПб.: Изд-во Санкт-Петербургского университета, 2000. – 515 с. 9. Тощенко Ж.Т. О парадоксах общественного мнения // Социс. – 1995. – №11. – С.10–32. 10. Новий тлумачний словник української мови. – Т.1 / Укл. В.В. Яременко, О.М. Сліпушко – К.: «Аконіт», 1998. – 912 с. 11. Енциклопедія політичної думки / За ред. Д. Міллера. – К.: Дух і Літера, 2000. – 472 с. 12. Громадська думка // Соціологія: Короткий енциклопедичний словник / Під заг. ред. В. Воловича. – К.: Український Центр Духовної культури, 1998. – 736 с.